

Magyarkiskapusi gyermekhangszerek. A kalotaszegi Magyarkiskapuson mindenik évszakban megtalálják a gyermekek a hangszerkészítéshez szükséges anyagot, sőt a többféle muzsikáló eszköz nemesak az évszakok változásához s ezáltal az előállítási anyaghoz, hanem a gyermek kezűgyességéhez is igazodik.¹

Az egyik legegyszerűbb hangszer a *fűmuzsika* (1. kép). Mindössze egy vastagabb mogyorófavessző és egy fűszál szükséges hozzá. Kora tavasszal, márciusban szokás csinálni, olyankor, amidőn a fák még nem *mezzgések*, vagyis nem indult meg bennük a nedvkeringés. Ilyenkor a kapusi gazdemberek ölszámra hordják haza az erdőről a vékonyabb és vastagabb mogyoróvesszőket, hogy a juhok körülkerítésére szolgáló *serényt* fonják belőle. E vesszőkből a kisiújk kedvükre válogathatnak fűmuzsikának valót. A fűmuzsika nagysága a fű hosszától, végeredményben tehát attól az időszaktól függ, amikor csinálják: koratavasszal a fű rövidebb, min később. Fű helyett igen gyakran egy zöld búzalevél is megteszi a szolgálatot.

A gyermekek 10–20 cm hosszúságú mogyorófát vágnek, haját lehántják, vagy cifrára *kitarkázzák*. Bicskájukkal az ábra szerint kivésik s egy másik, hasonló vastagságú mogyorófából olyan részt faragnak, amely éppen beletalál emennek a vésetébe. A két fadarabnak lehetőleg pontosan egymásba kell illenie, hogy a fűszálat jól összeszoríthassák.

A fűmuzsika használata egyszerű: a fűszálat az ábra szerint a két fa közé helyezik, összeszorítják s az egész fűmuzsikát a szájukhoz illesztik, olyanképpen, hogy a fű egyik éle a száj felé legyen. Fújásra a fű rezegni kezd. A hangmagasság a két fadarab erősebb vagy gyengébb összeszorításával szabályozható. — Ha a fűmuzsikában a fű elszárad, ki lehet cserélni. Kedvelt hangszer, de értéke nem nagy: akárhányszor eldobálják és egykettőre újat csinálnak helyette.

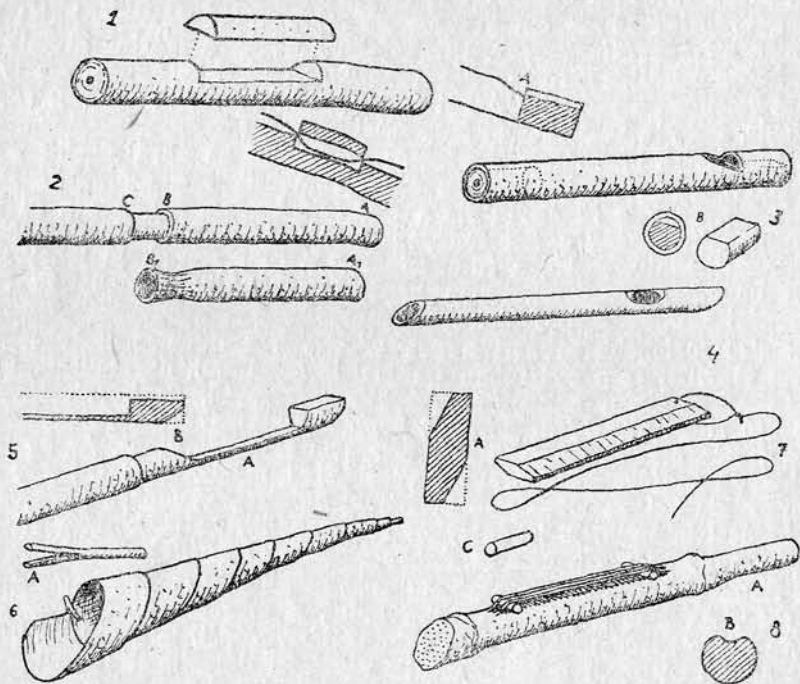
Az első melegebb tavaszi napok elteltével, amikor a nedvkeringés a fűzfában (április) és a nyírfában (május) is megindul, a fűmuzsikát máról-holnapra kiszorítja a sokkal egyszerűbb szerkezetű, de körülményesebben előállítható *finger* vagy *fingerbiró* (2. kép). A gyermekek fűzfa (nyírfá) ágat vágnek, simát, olyant, amelyen sem bog, sem elágazás nincs. Az ág lenyesésének helye mindjárt a finger egyik vége (A); a másik végét (B) úgy kapják meg, hogy kis helyen (B—C) — bicskával előzőleg gyűrűsen körülvágva — az ág haját lehántják. E lehántáskor észrevevődik az is, hogy a fűzfa már *mezzgés-e*, vagy sem. Ha nem az, dobhatják is el, fingónak nem jó.

A finger elkészítésének két, nem sokban különböző munkamenetét említjük meg. Az első a vázolt módon indul, a második úgy, hogy az ágat C-nél, vagyis a *kisvégénél* (a fűzfa vékonyabb végénél) is elvágják, szabaddá téve ez által már most a finger másik végét is. Bármiként is történjék, ezután a fűzfa hajának a fűzfától való elválasztása következik. Ez úgy történik, hogy egy vastagabb ággal B—A-t körbe-körbe, felfelé és lefelé kezdik

¹ Az alább ismertető játék-hangszerek közül a *fűmuzsika* (*sípoló fűszál* vagy *sípoló lúdtoll*), a *tilinkó* (*furuja*), a *duda* vagy *török-duda* (*török-síp*), a *brüngő* (*brugató*) és a *kocsánymuzsika* (*mozsika*) újabban előkerült Udvarhely megyéből is [vö. József Dezső, A nyikómenti gyermek magakészítette játékszerei: EM. 1943. 525 kk. és kny.]. A (-) -be tett nevek a Nyikómentén használatosak. — A *brüngő*, *muzsika*, *tilinkó* és a *török-duda* országosan ismertek [L. A Magyarság Néprajza² II, 375 kk. és Nagy Rózsa, Adatok a baranyamegyei Nagyváty növényekkel kapcsolatos szokásaihoz és néphagyományaihoz: MNnyv. iV (1942), 288 kk. és kny.].

össze-vissza veregetni, vigyáznak azonban, hogy el ne repedjen. Ez a veregetés mindaddig tart, amíg *megjön*, vagyis amíg a haj a fától elválik. Hogy elvált-e már, azt a két munkamenetnek megfelelően kétféleképpen lehet megállapítani. Első esetben a C-n aluli részt balkézrel megmarkolva, jobbkézzel a B-A-t csavargatják, forgatják, egész az elválásig. Ha az ág a kisvégénél is el van vágva, akkor a C-B-t fogaik közé szorítják s a B-A-t ugyanúgy csavargatják, feszítik, mint előbb. Ha a haj megjött, vagyis a fától teljesen elvált, akkor egész könnyen csavargatható.

Mivel az ág A-nál, vagyis a *nagyvégénél* vastagabb, a haj lehúzása csak a kisvége felé történhetik, ugyanis ellenkező irányban elrepedne. Ezért most C-nél az első munkamenet szerint az ágat elvágják; a második szerint már az elején elvágják. Az így keletkező hajatlan csapot (C-B) padnak, falnak, fának vagy bárminek nekitámasztva a nagyvége felé nyomják s ezen a végen a C-B hosszúságú csap azonnal meg is jelenik. Ezt szájba fogva, foggal összeszorítva a hajból egészen kihúzzák.

Az egész előállítás lényegesen egyszerűsödik, ha a gyermekben van egy kis eszes előrelátás s a fingó készítését úgy kezdi, hogy A-nál a fűzfaág kisvége, vékonyabb része legyen. Ez esetben, ha leváltott a haj, errefelé minden további nélkül azonnal lehúzható. Hogy a haj lehúzása mégis szinte hagyományosan az ág nagyvége felé történik, annak egy tapasztalati oka van: a fűzfa kisvége felé rendszerint sokasodnak a bogok, rügyek, elágazások s ezek e részt a fingókészítésre és a haj lehúzására alkalmatlanná teszik.

A kézben maradó üres, csőalakú fűzfahaj (B₁-A₁), amelyet olyan nagy vigyázzal kellett óvni a megrepedéstől, már szinte a kész fingó. Mindössze az egyik végét kell még egy kissé foggal összeszorítani, a szipka szopókájához hasonlóan összerágni, szétlapítani, bicskával ugyanott a legfelső réte-

gét lehántva egy kissé megvékonyítani, s már lehet is fújni. Vastagsága az ág vastagságának megfelelően az egész vékonytól egy jó hüvelykujnyiig változik; hosszúsága — és hangjának mélysége — a gyermekek ügyességétől függ: a rövid, néhány cm-es haj mindig könnyebben leválik, mint a 10–15 cm-es. Van olyan fiú, aki — ha megfelelő fűzfaágot talál — még 40–50 cm-es fingót is elő tud állítani.

A fingót naponta egyre-másra, számolatlanul csinálják és dobálják el. A fiúk egy-egy ilyen faricskáló gyülekezése után az *uccapad* előtt — itt készülnek ugyanis a leggyakrabban a hangszerek — a földet egészen elborítja a sok levagdostt és használatlanul széthányt fűzfavessző, s a fűzfák is szomorúan mutogatják kopaszra vagdosott, elesűfított csonkjaikat az égne.

Mivel a fingó lényegében egy rugalmas, de nem túlságosan keményfalú üres cső, fingókészítésre minden e tulajdonsággal rendelkező üregesszárú növény megfelel. Július elején a *búza*fingó kedvelt: ekkor a búza már *szárat hajt, de még a fejét nem hánnya ki*, vagyis nincs még kalásza. A gyermekek ilyenkor megfogják a felső részét és kihúzzák, mire a kezükben egy *udvas*, vagyis csöves szár marad. E szárat bicskával a kívánt hosszúságúra elvágják s már készen is van a búza-fingó. Ennél valamicskével hamarabb, júniusban készül a *hagyma*fingó. A magnak való, elég nagyra növéző zöldhagyma szárából csinálják. Nyáron, júliusban, a *tök*fingó járja, mert ekkor már a tök *iná* (indája) olyan erős, hogy a belőle növéző levelek szárai megfelelő vastagokká és csövesekké fejlődnek.

A *síp* (3. kép) lényegében szintén egy üres fűzfacső, tehát előállításának ideje, sőt munkamenete is megegyezik a fűz- (*fűzfasíp*) vagy nyírfából (*nyírfasíp*) készített fingóéval. A gyermekek, mielőtt nekilátnának, az ágba, a végétől 2–3 cm-re bicskával *száját* (A) vágják. A fűzfacsőbe felül *dup* (B) kerül, aminek a teteje úgy van levágva, hogy mellette a levegő a sípba hatolhasson, s alul *dugó*, amely a síp alsó nyílását teljesen zárja. A dup és a dugó azért találhatnak pontosan a sípba, mert ugyanabból a fából készülnek, amelyet a hajból a gyermekek kihúznak. Néha a dugót hosszúra hagyják s ez esetben kifelé- vagy befelé taszigálásával a síp hangját változtatni lehet.

A fűzfából készített sípnál sokkalta egyszerűbb az ősszel, szeptemberben divatozó *nádsíp* (4. kép). A sípnek való nádat alsó és felső végénél is rézsút metszik el. Szája a fűzfasípnál sokkalta hosszabb és nagy vigyázattal vágják ki, hogy a nád legbelső, vékony hártája meg ne sérüljön. Sem dup, sem dugó nem kell belé, mert a belefújt levegő a hártát rezegteti.

A nádsípnál is közönségesebb a *büröksíp*; ezzel főleg július elején szoktak rakoznak a kisiúk. Csak száját kell rá vágni. Dugó azért nem kell belé, mert a bürök lemetzése a szárról úgy történik, hogy alul bütyke maradjon, dup meg azért nem, mert a felső nyílása nem olyan nagy, hogy a belefújt levegő áramlását valamivel szabályozni kellene. A büröksíp még egyszerűbb alakjának szája sincs; e helyett azonban a szájnak megfelelő helyen a gyermek a bürköt 2–5 cm-nyi hosszúságban bicskájával meghasítja.

A *tilinkó* (5. kép) a fűzfasíp továbbképzett formája. Olyan vesszőt kell hozzá választani, amelynek a nagyvége nem vastagabb a kisvégénél, ugyanis a haját a nagyvége felé szokás lehúzni. A lehúzás azért történik errefelé, mert a hajból kikerülő fának egy darabban kell maradnia. Ebből az egy darabból kell nem kis ügyességgel kifaragni a dupot és a dugót, de úgy, hogy egy egész vékony farész (A) által összekötte egy darabban maradjanak. Egyekben a tilinkó dupja a sípétól abban különbözik, hogy már a fűzfaág levágásakor nagyvégeből egy darabkát (B) lemetset-

tek; ez által a dup kényelmesen a szájba illeszthetővé válik. A tilinkót csak a különleges kezűgyességgel rendelkező, nagyobb fiúk tudják elkészíteni.

Amint a fentiekből láthattuk, a felsorolt gyermekhangszerek alaptípusai mind a mezség fűzfa vagy nyírfa ágaiából készülnek s sikeres elkészítésük fő feltétele, hogy a fa haja a fáról ügyesen leválasszák, s mint cső, hangszernek használható legyen. Azt is láttuk, hogy a leválasztás ütögetéssel történik. A hangszernek való ágat az utcapadra helyezik, egy vastagabb ággal össze-vissza verik, miközben a művelet sikere érdekében egyhangúan hadarják: *Vaj gyere meg, vaj jójj meg! Vaj gyere meg, vaj jójj meg.* — Vagy más változatban: *Vaj hasagy meg, vaj jőj meg! Vaj hasagy meg, vaj jőj meg!*

A gyermekhangszerek készítéséhez nemcsak ez a mondóka kapcsolódik, hanem egy szólás is utal rá: *Jön, mint a síp, vagy megjött, mint a síp*, mondják az olyan dologra, amely igen szépen, könnyen, jól, gyorsan megy, vagy sikerül.

A fűzfa hajából készült hangszerek közül a legnagyobb igényű nagyságban s előállítás tekintetében is a *duda* vagy *törökduđa* (6. kép). Május elején lehet csinálni, amikor a fa már *cicés*, *ki van cicézve*, vagyis már kizöldült, kilevelezett; ha nem *cicés*, a gyermek fel sem mászik rá. Csak fűzfából készíthető s egy nagy, hosszú, vastag ág szükséges hozzá. Ezt letörik, kiszélesítve ráhelyezik a bicskát s *szembe a bicsokkal kerekén hajtani* kezdik. A bicska csavarmenetszerűen halad előre az ág nagyvégéig, majd a gyermek a fűzfahajat a kiszélesítéstől hántani kezdi. Az eredmény egy hosszú *tekeres*, pontosabban szalag lesz; ebből készül a *duda*. Ezt a szalagot a dudacsináló a kiszélesítéstől kezdi *tölcséralakba egymásra tekerni*. A tölcsér alsó vége egyre szélesebb lesz, mert itt mind *tömöttebben tekeri*; nem is lehetne *kicsibe tekerni*, mert itt a fűzfahaj is vastagabb, kérgesebb már. Ha a szalag elfogy, a gyermek a *végét egy-két száraz tűvissel megakasztja*, vagy egy kis fűzfaágcskát behasítva, csíptetővé (A) alakítja és azzal összecsípteti.

A törökduđa felső végén csak ceruzavastagságú nyílás marad, ide fingót illesztnek. A *duda* tehát tulajdonképpen csak a *fingó* hangját erősíti meg, de ezt elég jól megsokszorozva. Hossza 40–50 cm, de lehet ennél sokkal több is. Csak a nagyobb, 10–14 éves fiúk tudják megcsinálni, ezek is inkább vasárnapoként, amidőn több a szabadidejük. Néha a berekben egy egész gyermekserreg összeverődik dudát csinálni s ilyenkor fülsiketítő dudaszóval vonulnak végig a falun. A törökduđa *fingója* bármikor kicserélhető s magával a dudával sincs sok baj, mert ha összeszárad, csak a vízbe kell áztatni s rövidesen ismét teleszívja magát nedvességgel.

A fűzfa hajából készített gyermekhangszerek nagy kultuszának Kiskapuson igen kézzelfogható oka van: a falu a *Kapuspatak* völgyébe, pontosabban annak közvetlenül a két partjára települt.¹ A patak a *Nagy-uccd* közepén folyik s tavaszi áradásaival, medrének változtatásával, kavicstermő fenekével a kiskapusiak életmódjára nem egy fontos vonatkozásban gyakorol hatást. Két partja valóságos fűzerdő; nemcsak fűzfásor, hanem igazi berek s éppen ezért a hangszerkedvelő gyermekek igazi paradicsoma. A kaputól a fiúknak csak néhány lépést kell menniök s már bármelyik fa legszébb ágai között válogathatnak. Válogatnak is. Ezt a hangszerek nagy divatja eléggé bizonyítja.

Valamennyi felsorolt fuvóhangszerrel kapcsolatban egy hiedelemről kell még megemlékeznünk. E szerint nem szabad addig egyikbe sem bele-

¹ Településképét l. Szabó T. Attila, Kalotaszeg helynevei. I. Adatok. Kvár, 1942. 178.

fújni, amíg nincs egészen kész. Ha hamarabb belefújnak, nem sikerül, nem lesz szép és erős a hangja. A gyermekek e szabályhoz annyira ragaszkodnak, hogy ha valamelyik társuk véletlenül vagy akarattal belefúj a készülő hangszerbe, nyomban el is dobják és újhoz kezdenek.

A nagyszámú fúvóshangszer után még két kiskapusi gyermekhangszert említhetünk. Az első a *brüngő* (7. kép). Ez bármikor elkészíthető, mert mindössze egy zsendely vagy egy darab *décka* szükséges hozzá. A deszka négy éle közül kettőt lefaragnak (A); erre ez hatszögletűvé s ugyanakkor laposabbá válik. A 20–30 cm-es brüngő egyik végét kifúrják, spárgát fűznek beléje s ezzel forgatják. Ilyenkor a közismert zümmögő hangot adja.

Az utolsó hangszer a *kocsánymuzsika* (8. kép). Általában télen csinálják kukoricakóróból. A kórót úgy metszik el, hogy két bütyke, sőt az egyik bütykén túl *nyele* (A) is maradjon. Minthogy a kukoricakóro hosszában egy mélyedés, árok (B) vonul végig, ez árok két partját alkotó kiemelkedést bicskával ügyesen végig felhasítva, két *húr* keletkezik. A húrt a bütykök közelében egy-egy *pallóval* (C) feszítik ki; ezt egy darabocska vékonyabb kóróból vágják. A kocsánymuzsikából mindig kettő szükséges: egyik a *muzsika*, másik a *vonó*. A muzsika és a vonó húrjait megnyálazzák, megnedvesítik (ez fontos, mert másként nem szól!) és összedörzsölik. Ha több gyermek összeáll, valóságos zenekart alakítanak s a kocsánymuzsikák hangmagasságának megfelelően — a cigányzenészek elnevezéséhez hasonlóan — *primásnak*, *kontrásnak* és *gordonosnak* titulálják egymást.

FARAGÓ JÓZSEF

Darvadoz. A TSz. és az EtSz. a szónak több, sokszor csak árnyalati különbségeket feltüntető jelentését sorolja fel ('előtte forog, alkalmatlankodik, láb alatt van', 'széledezve jár-kél, szállingózik', 'lézeng, várakozva lebzsel', 'gubbaszkodik, virraszt', 'kénytelen-kelletlen tesz vmit', 'részeg'). Nyilván az előbbi források nyomán közli a szót BALASSA JÓZSEF »A magyar nyelv szótára« is 'gubbaszkodik; lézeng, jár-kel, lebzsel' jelentésben. Az EtSz. szerint a szó eredetű ismeretlen. MÉSZÖLY GEDEON a régi mocsári életet, a darvak életmódját, népnyelvi és irodalmi közléseket figyelembe véve azt a véleményét fejtí ki, hogy a *darvadoz* eredetileg annyit jelent, mint 'sötétben szóbeszéddel mulatozik', 'sötétben beszélget'. Szerinte a „*darvak*-ból lett a *-doz* képzős igék (*sorvadoz*, *hervadoz*) képére a *darvadoz*“ [NésNy, V (1923), 5]. „A magyar nép szájában — írja tovább — népünk darú szeretetéből és nyájasság kedveléséből termett meg a *darvadoz* a sötétben való barátságos beszélgetés költői elnevezésére“ [i. h. 7–8]. BÁRCZI GÉZA SzófSz. is felvette a szót, s MÉSZÖLY dolgozatára hivatkozva azt írja, hogy „valószínűleg a daru fn. szárm.-a, a darvak szoktak csapatosan csevegdélve gubbasztani.“ MÉSZÖLY szerint az irodalmi nyelvbe TÖMÖRKÉNY ISTVÁN oltotta bele.

Kiegészítésül közölhetem, hogy a *darvadoz* szó jelentésének és az irodalmi nyelvben való használatának költői példája fordul elő TÓTH ÁRPÁD Hivogató című versében [Összes versei,³ Budapest, é. n. 156]. A szóhangulatokat csodálatosan ismerő és érzékeltető nagy modern költőnk a következőket írja:

Én szép ifjúságom / Sárgul hervadozva, / Ülök már a sutban / Lomhán *darvadozva*, — / Ilyen vagyok én már, Fanyar, csöndes, fáradt, / Így szeress, ha kellek, Nem járok utánad.

A versben a *darvadoz* szó a hangulati elemek egész sorát egyesíti magába, s jelentése sokkal finomabb árnyalatú, mint a népnyelv bármelyik jelentése, vagy TÖMÖRKÉNYNÉL való előfordulása. TÓTH ÁRPÁD versében a *dar-*